

Jakub Kujawa

ROZWÓJ PRZESTRZENNY I DEMOGRAFICZNY BYDGOSZCZY PO 1950 R. DOŚWIADCZENIA HISTORYCZNE A PERSPEKTYWA W PRZYSZŁOŚCI

Słowa kluczowe: industrializacja; społeczna przestrzeń miasta; budownictwo mieszkaniowe; struktura demograficzna; suburbanizacja.

Na płaszczyźnie działań politycznych, gospodarczych i społecznych autor niniejszego artykułu będzie starał się przedstawić najważniejsze determinanty, które — ściśle na siebie oddziałując — wpłynęły na skalę i ukształtowały kierunek rozwoju układu przestrzennego Bydgoszczy oraz jej strukturę demograficzną i zawodową po 1950 r. Przy tym warto pamiętać, iż społecznie kształtowana przestrzeń w dobie Polski Ludowej była przestrzenią jednego „aktora”, czyli komunistycznych władz partyjnych, wyznających woluntaryzm w podejmowaniu decyzji polityczno-gospodarczych. Przestrzeń polityczna (publiczna)¹, przedstawiona poniżej jako doświadczenie historyczne z okresu 1950–1989 — jakkolwiek dziś oceniana przez społeczeństwo — odcisnęła piętno na obecnej Bydgoszczy. Po 1989 r. ukształtowała się nowa perspektywa przestrzenno-demograficzna, perspektywa zdominowana przez przestrzeń ekonomiczną, która w niedalekiej przyszłości postawi kolejne wyzwania przed mieszkańcami Bydgoszczy.

¹ B. Jałowicki, *Spółeczne wytwarzanie przestrzeni*, Warszawa 1988, s. 216.

Kształtowanie się przestrzennego i demograficznego wizerunku Bydgoszczy w okresie Polski Ludowej

Okres 1950–1970

Skalę i kierunek zagospodarowania układu przestrzennego Bydgoszczy po drugiej wojnie światowej zawdzięczamy głównie działaniom władz miejskich z okresu dwudziestolecia międzywojennego. Ideą przewodnią, która ukonstytuowała rozwój przestrzenni miejskiej, było przyłączenie 18 podmiejskich gmin w 1920 r. o łącznej powierzchni 5 687,65 ha, w tym wzdłuż cieków wodnych 4 183,22 ha (*vide*: tab. 1). Ich położenie wzdłuż Kanału Bydgoskiego i rzeki Brdy, nadało miastu nowy urbanistyczny model, oparty równoleżnikowo na pasie dwóch cieków wodnych, ciężących na wschód, ku dolnemu biegowi Wisły. W tym kierunku podążyły też plany zagospodarowania przestrzeni miejskiej zabudową mieszkaniową oraz wykorzystaniem południowo-wschodniego sektora miasta przez przemysł i handel. Okres wojennej traumy przyniósł niewielkie korekty w terytorialno-administracyjnym obliczu Bydgoszczy, aczkolwiek wyłączenie Fordonku (dziś Brdujście) i Zawisła z granic miejskich, bezpośrednio pozbawiło miasto styczności z rzeką Wisłą. Powojenne władze nie uznały zmian dokonanych przez okupanta hitlerowskiego i powrócono do granic z okresu dwudziestolecia międzywojennego (6 638,15 ha). W 1946 r. ludność miasta wyniosła 141 271 tys.²

Tabela 1. Lista przyłączonych w 1920 r. przedmieść Bydgoszczy, położonych wzdłuż rzeki Brdy i Kanału Bydgoskiego

Ciek wodny	Nazwa przedmieścia	Rok przyłączenia	Powierzchnia (ha)
1	2	3	4
Brda	Jachcice	1920	552,24
Brda	Czyżkówko	1920	382,00
Brda	Skrzetusko (Szretery)	1920	135,18
Brda	Bartodzieje (Wielkie)	1920	200,03
Brda	Bydgoszcz-Wschód (Kapuściska Małe)	1920	285,78
Brda	Zimne Wody (Kapuściska Wielkie)	1920	535,52

² *Rocznik Statystyczny Miasta Bydgoszczy 1960–1962*, MUS, Bydgoszcz 1963, s. 14.

Tabela 1. cd.

1	2	3	4
Brda	Siernieczek (Kapuściska Dolne)	1920	308,60
Brda	Czersko Polskie*	1920	418,06
Brda	Brdujście (Fordonek)	1920	749,85
Kanał Bydgoski	Okole	1920	131,13
Kanał Bydgoski	Wilczak	1920	227,33
Kanał Bydgoski	Miedzyń	1920	257,50
Razem dla cieków wodnych:	–	–	4 183,22
Powierzchnia pozostałych przedmieść:	–	–	1 504,43
Razem ogólnie:			5 687,65
Powierzchnia Śródmieścia	–	–	845,00
Całkowita powierzchnia miasta (1939)	–	–	6 638,15**

* Czersko Polskie stanowi część składową Tarasu Górnego.

** 1933 r. dołączono do Bydgoszczy tzw. Las Gdański o powierzchni 105,50 ha.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: A. L i c z n e r s k i, *Rozwój terytorialny Bydgoszczy*, „Kronika Bydgoska”, t. 2, 1964–1965, s. 13; *Historia Bydgoszczy (1920–1939)*, pod red. M. Biskupa, t. 2, cz. 1, Bydgoszcz 1999, s. 235–236.

W okresie „realnego socjalizmu” znaczenie Bydgoszczy uległo zmianie. Z peryferyjnie położonego miasta w okresie II Rzeczypospolitej, pozbawionego centralnych władz samorządowych, miasto uzyskało rangę stołeczną na szczeblu wojewódzkim oraz znalazło się w planach forsownej industrializacji przemysłu, ze względu na korzystne położenie arterii komunikacyjnych, tradycje przemysłu, szczególnie elektromaszynowego, drzewnego, spożywczego oraz potencjał ludzki. Centralnie zaplanowany rozwój przemysłu, napływ ludności oraz dodatni przyrost naturalny, wymagał skonkretyzowania kierunku ekspansji terytorialnej miasta. Już w pierwszym pięcioleciu powojennym istniały projekty ulokowania zakładów przemysłowych we wschodniej części miasta³, natomiast budownictwo mieszkaniowe miało być rozmieszczone w centralnym sektorze miasta. Od koncepcji do realizacji było jednak daleko i dopiero w latach 50. wraz z realizacją Planu Sześcioletniego, zaszły

³ Zob.: Archiwum Państwowe w Bydgoszczy [dalej cyt. APB], Pomorska Wojewódzka Rada Narodowa. Potrzeby miasta Bydgoszczy na rok 1949–1950, sygn. 2316: Memoriał Instytutu Bałtyckiego w Bydgoszczy do KW PZPR w sprawie utworzenia w Bydgoszczy portu śródlądowo-morskiego i ośrodka przemysłu ciężkiego z dnia 10 czerwca 1949 r.

na płaszczyźnie rozwoju układu przestrzennego i demograficznego dynamiczne zmiany, które odcisnęły piętno na obliczu Bydgoszczy.

W drugiej połowie lat 40. zaszły też największe zmiany w ruchu wędrownym ludności, głównie związanym z przeobrażeniami struktury narodowościowej (odpływ Niemców, napływ Polaków)⁴. Proces ten zapoczątkował zjawisko dynamicznego przemieszczania się ludności, tym razem ze względów socjalno-ekonomicznych, co będzie stałą cechą demograficzną w okresie Polski Ludowej.

W dekadzie 1950–1960 przyłączono do miasta łącznie 4 644 ha (przyrost w stosunku do 1946 r. o 41%), dokładnie w 1954 r. 4 132 ha (Łęgowo z portem, miejscowość Żółwin, osiedla Opławiec i Prądy, wyłączono zaś Zawisłe), natomiast 5 lat później 512 ha (Osowa Góra). Łącznie całkowita powierzchnia Bydgoszczy w tym okresie wyniosła 11 282 ha. Wzrostowi przestrzeni miejskiej towarzyszyła dynamika wzrostu ludności, która dla roku 1960 wyniosła 142 (1950=100%). Liczba mieszkańców wzrosła o 69 000 (163 000–232 000) i w stosunku do 1950 r. powiększyła się o 30%. Był to największy, liczony systemem dekad, przypływ mieszkańców w historii miasta.

Napływ ludności do miasta miał charakter wielokierunkowy i niekonieczne w poszczególnych latach, najwyższy odsetek stanowił przypływ ludności ze wsi (lata 1959–1960). Rozwój uprzemysłowienia, który miał być czynnikiem poprawy stopy życiowej i awansu społecznego, stanowił także szansę dla mieszkańców innych miast, mniej uprzemysłowionych lub wcale, zanotowano także liczne powroty z zagranicy.

Dokładnie w latach 1955–1960 przypływ ludności wyniósł 53 378 (wieś: 26 092, miasto: 25 544, zagranica: 1 742), natomiast odpływ mieszkańców wyniósł 40 482 (miasto: 21 925, wieś: 16 097, zagranica: 1 637, inne: 823). Saldo ruchu wędrownego mieszkańców Bydgoszczy tylko dla badanego pięciolecia wyniosło +12 896. Istotną rolę w procesie rozwoju demograficznego miał ruch naturalny ludności, gdzie przykładowo dla lat 1950, 1955 i 1960 zanotowano łącznie 14 488 urodzeń żywych oraz 4 758 zgony (w tym 985 niemowląt)⁵.

Industrializacja dekady 1950–1960 przyniosła miastu rozbudowę lub budowę nowych zakładów pracy, np. Fabryka Ekstraktów Garbarskich, Bydgoska Fabryka Urządzeń Chłodniczych, rozbudowa Zjednoczonych Zakładów Rowerowych przy obecnej ul. Fordońskiej (od 1971 r. „Romet”) i in. W drugiej połowie lat 50. rozbudowano łącznie 17 dużych przedsiębiorstw produkcyjnych — prawie wszystkie

⁴ W. K o t o w s k i, *Terytorium i ludność*, [w:] *Bydgoszcz wczoraj i dziś 1945–1980*, pod red. S. M i c h a ł s k i e g o, Warszawa–Poznań 1988, s. 29–30.

⁵ Obliczenia własne na podstawie: W. K o t o w s k i, *Terytorium i ludność*, s. 32.

Tabela 2. Najważniejsze zmiany administracyjno-terytorialne miasta Bydgoszczy w okresie PRL

Rok	Ludność (w tys.)	Powierzchnia całkowita (w ha)	Powierzchnia przyłączonych obszarów (w ha)	Przyrost wyrażony (w %)
1946	141 271	6 638,15	podział z 1939 r.	–
1954	202 863	10 770,00	4 132,00	38,0
1959	232 675	11 282,00	512,00	4,5
1961	245 639	11 628,10*	292,40	2,5
1973	308 133	12 458,10	830,00	6,6
1977	339 237	17 146,05**	5 632,14	32,8
			Razem 11 398,54	

* według obliczeń geodezyjnych z 1966 r.

**gminie Nowa Wieś Wielka oddano obszar o pow. 944,19 ha.

Źródło: obliczenia własne na podstawie: *Rocznik Statystyczny Miasta Bydgoszczy 1960–62*, MUS, Bydgoszcz 1963, s. 14; W. K o t o w s k i, *Terytorium i ludność*, [w:] *Bydgoszcz wczoraj i dziś 1945–1980*, pod red. S. Michalskiego, Warszawa–Poznań 1988, s. 26–33.

pochodziły z okresu międzywojennego. Był to pierwszy etap przekształcania przestrzeni miejskiej przez socjalistyczne uprzemysłowienie, które urzeczywistniło cechy, znamienne dla całego okresu gospodarki uspołecznionej. Często wiele istniejących zakładów było uciążliwych dla ludności, ponieważ znajdowały się w obszarze zwartej zabudowy (np. Zakłady Mięsne), dlatego w przyszłości planowano ich lokacje na obrzeżach miasta. Cechą charakterystyczną przestrzennego rozlokowania obiektów przemysłowych było ich rozproszenie w skali miasta i regionu, kiedy jeden zakład posiadał liczne filie, magazyny, budynki pomocnicze i socjalne oddalone od siebie nawet o kilkadziesiąt kilometrów (np. Zakłady Rowerowe). W 1960 r. łącznie funkcjonowało 98 zakładów pracy⁶, które zatrudniały 47 600 osób⁷ (44,7% w gospodarce uspołecznionej). W porównaniu do 1951 r., wzrost liczby zatrudnionych w gospodarce uspołecznionej wyniósł ponad 25 000 osób. Nastąpił dynamiczny wzrost zatrudnienia kobiet w gospodarce uspołecznionej, szczególnie w przemyśle. Niestety wzrost zatrudnienia i ogólny rozwój industrializacji, która tworzyła miejską przestrzeń przemysłu, nie nadążała za potrzebami społecznymi,

⁶ Według niektórych opracowań 121 zakładów, wliczając mniejsze jednostki przedsiębiorstw produkcyjnych.

⁷ *Rocznik Statystyczny Powiatów 1970*, GUS, Warszawa 1970–1974, [dalej cyt. RSP], s. 206: podana jest liczba 51 400 zatrudnionych w przemyśle, jednak z uwzględnieniem uczniów.

czyli miejską przestrzenią konsumpcji (budowa mieszkań, infrastruktura techniczna, itd.).

W wyniku powyższych zjawisk nastąpił wspomniany niedobór mieszkań i ogólne pogorszenie stopy życiowej w mieście. Idea i funkcjonowanie Zakładu Osiedli Robotniczych (ZOR)⁸ tylko w połowie pokryło deficyt mieszkaniowy, aczkolwiek budownictwo zakładowe w omawianej dekadzie oddało do użytku 12 500 izb mieszkalnych, na osiedlach Kapuściska (zaplecze mieszkaniowe „Zachemu”), Błonie, Leśne i Skrzetusko. Spółdzielczość mieszkaniowa dopiero stawiała pierwsze kroki i jej ogólny udział w budownictwie mieszkaniowym w drugiej połowie lat 50. wynosił niespełna 10%. Łącznie, wliczając prywatne budownictwo jednorodzinne i budownictwo rad narodowych, oddano do użytku 30 000 izb mieszkalnych⁹, co nie rozwiązało problemu deficytu zasobów mieszkaniowych¹⁰. Liczba mieszkańców wciąż rosła i w 1956 r. ponad 6 000 osób dojeżdżało do pracy.

Dekada 1960–1970 przyniosła dalszy rozwój przestrzenny i demograficzny miasta. Jedyną poważną zmianą terytorialną miała miejsce w 1961 r., kiedy do Bydgoszczy przyłączono obszar 292,4 ha (Janowo, część lasu szubińskiego i przy ul. Grunwaldzkiej). W 1964 r. Pracownia Urbanistyczna opracowała dla okresu 1961–1980 I Plan Ogólny Zagospodarowania Przestrzennego m. Bydgoszczy¹¹, w którym m.in. zakładano ekspansję budowlaną w kierunku wschodnim oraz większy rozwój gospodarczy miasta niż pierwotnie ustalano. Pomimo ambitnych założeń, realizacja planu była wykonana tylko w połowie, ponieważ nadal inwestowano w zakłady i ich zaplecze znajdujące się w centrum miasta lub jego bezpośredniej bliskości („Eltra”, „Famor”, „Makrum”).

Dynamika wzrostu ludności dla roku 1970 wyniosła 173 (rok 1950=100%). Liczba mieszkańców Bydgoszczy w porównaniu z poprzednią dekadą zwiększyła się o 50 000, tj. 17% (232 000–282 000). Dla lat 1961–1965 i 1968 zanotowano o wiele mniejszy niż w poprzedniej dekadzie napływ ludność z miast (miasto: 17 183, wieś: 23 407). Ogólnie, saldo ruchu wędrownego dla powyższego okresu

⁸ Zakład Osiedli Robotniczych wraz z Dyrekcjami Osiedli Robotniczych, jako organami wykonawczymi Zakładu, powołano do życia dekretem Rady Ministrów z dnia 26 kwietnia 1948 r. (Dz.U. z 1948 r., nr 24, poz. 166). Budownictwo zorowskie funkcjonowało do 1955 r.

⁹ RSP 1971, s. 367: w 1960 r. było ogółem 51 141 mieszkań i 142 093 izb.

¹⁰ G. K a c z m a r e k, *Gospodarka komunalna, infrastruktura techniczna i socjalno-bytowa miasta*, [w:] *Bydgoszcz wczoraj i dziś 1945–1980*, pod red. S. M i c h a l s k i e g o, Warszawa–Poznań 1988, s. 123–124.

¹¹ W 1976 r. zatwierdzono II Plan Ogólny Zagospodarowania Przestrzennego, obejmujący okres 1971–1990; Zob. A. G r a d - K o ł a c z y ń s k a, *Bydgoszcz w planach ogólnych zagospodarowania przestrzennego*, „Kronika Bydgoska”, t. 7, 1976–1979, s. 39–44.

wyniosło +14 908 (przybyło: 40 703, ubyło: 25 795)¹². W latach 60. nastąpiło zmniejszenie przyrostu naturalnego, który dla roku 1970 wyniósł +1 918, przy tym jednak zmniejszyła się śmiertelność niemowląt¹³.

W dekadzie 1960–1970 nastąpił dalszy, dynamiczny rozwój przemysłu i jego koncentracja w największych przedsiębiorstwach produkcyjnych. Zbudowano lub rozbudowano m.in. Zakłady Chemiczne „Zachem”, Zakłady Sprzętu Okrętowego „Famor”, Zakłady Przemysłu Gumowego „Stomil”, Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego, Pomorskie Zakłady Budowy Maszyn „Makrum”, Zakłady Wytwórcze Sprzętu Teletechnicznego „Telfa”, wniesiono też od podstaw nową gazownię i zakłady „Polgaz”¹⁴. W 1970 r. łącznie w gospodarce uspołecznionej pracowało 142 300 osób, w tym 68 100 w przemyśle (46%). W porównaniu z poprzednią dekadą zatrudnienie w gospodarce uspołecznionej wzrosło o 43 700 osób, choć w drugiej połowie badanego okresu tempo przyrostu zatrudnienia zmalało, dzięki zwiększeniu m.in. wydajności pracy.

Wraz za kształtującą się przestrzenią przemysłu, próbowała nadążyć przestrzeń konsumpcji i wymiany, czyli gospodarka mieszkaniowa wraz z infrastrukturą techniczną oraz sfera usługowo-handlowa. W porównaniu do poprzedniej epoki, nastąpiła poprawa sytuacji, głównie dzięki funkcjonowaniu 14 spółdzielni mieszkaniowych, których całościowy udział w realizacji zadań w budownictwie mieszkaniowym wyniósł w 1965 r. 42%. W zachodniej części miasta wybudowano osiedle Błonie dla ponad 20 000 mieszkańców, kolejne rozbudowywano, jak Kapuściska, Wyżyny, Bartodzieje, Skrzetusko, Leśne. Szereg budynków wielorodzinnych powstało w okolicach m.in. ul. Stromej, Powstańców Wielkopolskich, M. Konopnickiej. Mieszkania posiadały wyższy standard, coraz częściej wyposażane w pożądane instalacje wodno-kanalizacyjne i średnio o 10 m² większe. Od 1969 r. na osiedlu Siernieczek funkcjonował Kombinat Budowy Domów, który wdrażał w życie przemysłowe metody produkcji i montażu budownictwa wielkopłytowego¹⁵. Tylko w latach 1966–1970 oddano do użytku 12 421 mieszkań (38 979 izb)¹⁶. W 1970 r. łącznie w Bydgoszczy było 67 943 mieszkań, na które składało się 203 950 izb (1,33 osób/izbę)¹⁷. Jednak zapotrzebowanie społeczne na budownictwo mieszkaniowe nie było w pełni zaspokojone. Warto wspomnieć, iż w 1961 r.

¹² Obliczenia własne na podstawie: W. K o t o w s k i, *Terytorium i ludność*, s. 32.

¹³ RSP 1971, s. 54–55.

¹⁴ G. K a c z m a r e k, *Rozwój społeczno-gospodarczy Bydgoszczy (1945–1980)*, [w:] *Bydgoszcz wczoraj i dziś 1945–1980*, pod red. S. M i c h a l s k i e g o, Warszawa–Poznań 1988, s. 80–81.

¹⁵ G. K a c z m a r e k, *Rozwój społeczno-gospodarczy Bydgoszczy (1945–1980)*, s. 125–127.

¹⁶ RSP 1971, s. 395.

¹⁷ Ibidem, s. 366–367.

Miejska Rada Narodowa wyznaczyła w zachodnim sektorze miasta (Miedzyń, Jary, Jachcie, Piaski, Czyżkówko, Osowa Góra) około 2 500 działek budowlanych pod budownictwo jednorodzinne, ostatecznie potwierdzając dominantę przestrzenno-architektoniczną tej części Bydgoszczy. W latach 1958–1962 powstało osiedle domków jednorodzinnych Łuczniczka (rejon Toruńskiej-Spokojnej) oraz osiedla przy ul. Kaplicznej i Nakielskiej. Indywidualne budownictwo mieszkaniowe w całościowym ujęciu zasobów stanowiło w okresie Polski Ludowej 15–20% ogółu wybudowanych mieszkań.

Okres 1970–1990

Dekada lat 70. przyniosła największe i najbardziej znaczące zmiany terytorialne w skali całościowego rozwoju przestrzennego miasta. W 1973 r. w granicach miejskich znalazł się nadwiślański Fordon (830 ha, 8 700 mieszkańców), który miał zaspokoić głód mieszkaniowy wciąż rozrastającej się klasy robotniczej i promieniować jako ośrodek akademicki nauk matematyczno-przyrodniczych (ATR). W wymiarze regionalnym fordońska dzielnica miała być kolejnym etapem w realizacji planu zagospodarowania przestrzennego aglomeracji bydgosko-toruńskiej. Cztery lata później podjęto decyzję o włączeniu w granice miasta części gruntów należących do gmin Solec Kujawski i Osielsko (5 632,14 ha), natomiast wyłączo- no na rzecz gminy Nowa Wieś Wielka teren o powierzchni 944,19 ha (Emilianowo Las). Obszar miejscowości Łoskoń i Mariampol, miał służyć rozbudowie mieszkaniowej Nowego Fordonu oraz budowie oczyszczalni ścieków i elektrociepłowni (Łęgnowo Wieś). Tereny Smukały Dolnej i Myślęcinka¹⁸ adaptowano na cele rekreacyjno-wypoczynkowe, natomiast miejscowości Niemcz, Czarnówczyn i Zamczysko pod przyszłe budownictwo mieszkaniowe. Po korektach obszar Bydgoszczy wyniósł 17 146,05 i obecnie nieznacznie tylko powiększono granice terytorialne miasta (17,598 ha/176 km²)¹⁹. Wraz z przyrostem terytorialnym nastąpiły istotne przeobrażenia w użytkowaniu obszaru miasta. Parki, skwery i zieleńce zajmowały w 1979 r. 237 ha (przyrost 66 ha w stosunku do 1970 r.), natomiast powierzchnia osiedlowej zieleni wraz z infrastrukturą obiektów sportowych wy-

¹⁸ Rola Myślęcinka niepomniernie wzrosła w 1972 r., kiedy w związku z organizacją centralnych dożynek, wybudowano kompleks usługowo-wystawienniczy. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego tego terenu zatwierdzony został już 13 listopada 1973 r. przez Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (APB, PWRN, Wydział Organizacyjno-Prawny. Protokoły z posiedzeń PWRN Nr 33 (13.11.1973), sygn. 1743.

¹⁹ *Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2011*, GUS, Warszawa 2011, s. 18.

niosła 163,3 ha (przyrost 89,5 ha w stosunku do 1970 r.). Wpływ na nową przestrzeń użytkową miała budowa osiedli wielorodzinnych, dla mieszkańców zakładano także popularne, zakładowe ogródki działkowe (1970 r.: 196 ha — 4 580 działek)²⁰.

Zanotowano kolejny, liczony systemem dekad, przyrost ludności, dla której dynamika w roku 1980 wyniosła 214 (1950=100%). W okresie 1970–1980 ludność powiększyła się zatem o 67 tys. (282 000–349 000). Saldo ruchów wędrowniczych dla 1975 r. wyniosło +6 568, natomiast w następnym pięcioleciu (1980 r.), dotkniętym kryzysem polityczno-gospodarczym, spadło do +1 706. W latach 70. rozpoczął się okres boomu urodzeniowego, który trwał do 1984 r. Statystyki zarejestrowały 53 361 urodzeń żywych i 27 049 zgonów. Łącznie, średni przyrost naturalny dla lat 1971–1980 wyniósł +2 631.

Przyrost ludności tradycyjnie powiązany był z rozwojem gospodarki uspołecznionej. Epoka Gierkowska przyniosła wzrost tempa produkcji przemysłowej, która dla Bydgoszczy była najwyższa w historii. W 1975 r. ogółem w gospodarce pracowało 177 000 osób (74 000 w przemyśle), natomiast w drugim pięcioleciu ilość zatrudnionych spadła o 11 000 (3 500 w przemyśle). Okres 1971–1975 odznaczył się najwyższym w historii przyrostem zatrudnienia (34 700) oraz średnią zatrudnienia na 1000 mieszkańców (549). Industrializacja, kształtowana przez potężne nakłady inwestycyjne, szczególnie w latach 1970–1975, pozwoliła na modernizację szeregu zakładów przemysłowych („Organika-Zachem”, ZNTK, „Pre-dom-Romet”, „Unitra-Eltra” i in.) oraz budowę nowych, np. chłodnia przemysłowo-składowa, Zakład Mleczarski, Elektrociepłownia — II i in.²¹ W 1971 r. do użytku oddano Słodownię i Elewator Zbożowy w Fordonie. Przestrzeń miejską rozrastającego się przemysłu starano się kształtować nie tylko na wschodnich obrzeżach miasta, gdzie rozbudowano m.in. Zakłady Rowerowe i „Telkom-Telfa”, ale także w dzielnicach Glinki i Osowa Góra. W centrum miasta i jego najbliższych okolicach wniesiono charakterystyczne budynki zarządu i administracji przedsiębiorstw, np. biurowce „Eltry”, Bydgoskiego Przedsiębiorstwa Budownictwa Przemysłowego, „Miastoprojektu” i in. Ważnym elementem rozwoju gospodarczego był fakt przeznaczenia środków inwestycyjnych na budownictwo i gospodarkę komunalną²², szczególnie po 1975 r.

Intensywny rozwój przemysłu i przyrost nowych pracowników wymagał rozwiązania problemu mieszkaniowego. W 1975 r. oddano do użytku 3 700 mieszkań,

²⁰ W. K o t o w s k i, *Terytorium i ludność*, s. 27–28.

²¹ G. K a c z m a r e k, *Rozwój społeczno-gospodarczy Bydgoszczy (1945–1980)*, s. 82–83.

²² *Ibidem*, s. 83–84.

których łącznie było 85 938 (265 748 izb, osób/izbę 1,21). W następnym pięcioletniu liczba mieszkań wzrosła do 94 923, dzięki czemu liczba osób przypadających na izbę uległa zmniejszeniu (1,02). Substancja mieszkaniowa została odmłodzona i ponad połowa mieszkań powstała w okresie powojennym. Zagospodarowanie przestrzenne budownictwa wielorodzinnego zrealizowano głównie w południowo-wschodnim sektorze miasta (Górny Taras), gdzie rozpoczęto budowę nowych osiedli: Szwederowo, Wyżyny, Wzgórze Wolności oraz kontynuowano budowę Kapuścisk. Dominantę przestrzenno-architektoniczną ukształtowały pięć i jedenastokondygnacyjne bloki. Nieprzypadkowo pod zabudowę wielorodzinną wybrano sektor górnego tarasu (głównie zabudowa w pasie Błonie-Kapuściska), gdzie 70% nowych mieszkań znalazło się w strefie dogodniejszych warunków klimatycznych, w przeciwieństwie do pozostałych zlokalizowanych w dolinnej strefie zurbanizowanej²³. Aby dodatkowo chronić zdrowie mieszkańców Górnego Tarasu, stworzono system melioracji klimatycznej, dla lepszego przewietrzania obszaru oraz wykorzystując naturalną wymianę powietrza w niekorzystnych okresach klimatycznych, zaprojektowano odpowiednie kliny i tereny zielone²⁴. Sprawa warunków klimatu musiała być rozpatrywana także w kwestii kształtowania przestrzeni przemysłu. Planiści miejscy decydując się na rozmieszczenie dzielnic przemysłowo-składowych w sektorze wschodnim, brali pod uwagę warunki naturalne miasta Bydgoszczy. Wiatry południowo-zachodnie i przeważające zachodnie, mogły zasadniczo wpłynąć na oddziaływanie przemysłu na zdrowie mieszkańców, dlatego zakładano nie budować zakładów przemysłowych o dużej uciążliwości w zachodnim sektorze miasta, aby nad dzielnicami mieszkaniowymi nie koncentrować zanieczyszczeń w powietrzu atmosferycznym. Jak już wspomnieliśmy, uciążliwość największych zakładów przemysłowych, miała skupić się we wschodniej części miasta, jednak praktyka pokazała, iż zanieczyszczenia oraz awarie chemiczne w „Zachemie”, zagrażały zdrowiu mieszkańców osiedli, szczególnie Kapuścisk i Wyżyn²⁵.

W dekadzie 1980–1990 liczba mieszkańców Bydgoszczy wzrosła o 33 tys. (349 000–382 000), natomiast dynamika wzrostu ludności w roku 1990 wyniosła 234 (1950=100%). W 1984 r. statystyki zanotowały 6 131 urodzeń żywych oraz

²³ E. Hohendorf, *Klimat i stosunki hydrogeologiczne*, [w:] *Bydgoszcz. Historia-Kultura-Życie gospodarcze*, praca zbior. Cz. B a s z y ń s k i [et. al.], Gdynia 1959, s. 16–22; A. L i c z n e r s k i, *Urbanistyka*, [w:] *Bydgoszcz. Historia-Kultura-Życie gospodarcze*, s. 35.

²⁴ W. K a r b o w n i k, *Perspektywy rozwoju Bydgoszczy*, „Kronika Bydgoska”, t. 1, 1962–1963, s. 75.

²⁵ B. R o g a l s k i, *Zagrożenia środowiska naturalnego Bydgoszczy*, „Kronika Bydgoska”, t. 9, 1982–1985, s. 13; S. K a m o s i ń s k i, *Katastrofy (wypadki) w przedsiębiorstwach w Bydgoszczy w okresie PRL*, „Kronika Bydgoska”, t. 30, 2008, s. 319–331.

3 660 zgonów (saldo przyrostu naturalnego +2 671)²⁶. Był to schyłkowy okres boomu urodzeniowego. Na tle ogólnego wzrostu ludności, nastąpiły przekształcenia struktury wieku, wykształcenia i zatrudnienia mieszkańców Bydgoszczy. Mianowicie w latach 1978–1988 zwiększyła się grupa osób w wieku nieprodukcyjnym na tle malejącego wzrostu osób w wieku produkcyjnym (na 1000 osób w wieku produkcyjnym 658 było w wieku nieprodukcyjnym, wzrost o 12%). Grupa osób w wieku przedprodukcyjnym wyniosła 27,6%, co było efektem wcześniejszego wysokiego przyrostu naturalnego. Polepszyła się także sytuacja wykształcenia bydgoszczan, ponieważ co drugi mieszkaniec posiadał wykształcenie ponadpodstawowe. W 1988 r. wyższym wykształceniem legitymizowało się 10% społeczeństwa miasta, 31% średnim i 28,1% zasadniczym zawodowym. Interesujący jest fakt, iż pod koniec istnienia Polski Ludowej lepiej wyedukowaną częścią społeczeństwa byli mężczyźni²⁷.

Zatrudnienie w gospodarce uspołecznionej w omawianym okresie było niższe niż dekadę wcześniej, ponieważ w wiek produkcyjny wszedł niż demograficzny z lat 60. a na emeryturę odchodzili licznie urodzeni w pierwszym dziesięcioleciu II Rzeczypospolitej. W 1984 r. pracowało 157 231 osób, w tym 64 456 w przemyśle i 19 208 w budownictwie²⁸.

Pomimo załamania gospodarczego i napiętej sytuacji politycznej kraju, oddano do użytku kolejne mieszkania: w 1984 r. było 163 026 mieszkań, w tym 340 913 izb o łącznej powierzchni użytkowej 5 277 386 m². Według Narodowego Spisu Powszechnego z 1988 r. w latach 1979–1988 w Bydgoszczy wybudowano 2 280 budynków oraz 23 740 mieszkań²⁹.

Dynamika rozwoju budownictwa mieszkaniowego wpłynęła na strukturę mieszkań według liczby zamieszkujących w nich gospodarstw domowych. W stosunku do 1950 r. liczba mieszkań zamieszkałych przez 1 gospodarstwo domowe wzrosła o 20,4%, jednak 2,3% mieszkań nadal zajmowanych było przez 3 i więcej gospodarstw domowych (w porównaniu do 1950 r. spadek o 7,6%)³⁰.

²⁶ RSP 1986, s. 26–27.

²⁷ K. Kwasiński, *Ludność miasta Bydgoszczy. Charakterystyka wybranych cech za lata 1978–1988*, „Kronika Bydgoska”, t. 12, 1990, s. 152–153.

²⁸ RSP 1986, s. 86–87.

²⁹ *Zamieszkałe budynki Polska: Narodowy Spis Powszechny*, GUS, Warszawa 1990, s. 92.

³⁰ *Bydgoszcz w statystyce*, Urząd Miejski w Bydgoszczy, Urząd Statystyczny w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1996, s. 29.

Od 1981 r. rozpoczęto budowę osiedli Nowego Fordonu³¹, który obecnie zamieszkuje około 70 000 ludzi. W omawianej dekadzie powstały dzielnice: Bohaterów, Bajka, Szybowników, Przylesie, Tatrzańskie (1988–1992) oraz Niepodległości (od 1990 r.). Szybko nadwiślańska dzielnica, stała się największą jednostką urbanistyczną Bydgoszczy, słusznie otrzymując miano „sypialni miejskiej”.

Tabela 3. Struktura mieszkań według gospodarstw domowych w Bydgoszczy (1950–1988)

Liczba gospodarstw domowych	1950	1960	1970	1978	1988
1 gospodarstwo domowe	66,5	71,4	75,9	78,0	86,9
2 gospodarstwa domowe	23,6	20,1	15,9	15,9	10,8
3 gospodarstwa domowe i więcej	9,9	8,5	6,1	6,1	2,3
Przeciętna liczba gospodarstw domowych	1,47	1,41	1,35	1,31	1,16

Źródło: *Bydgoszcz w statystyce*, Urząd Miejski w Bydgoszczy, Urząd Statystyczny w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1996, s. 31.

Przyłączenie Fordonu zamknęło historyczny okres ciężenia Bydgoszczy w kierunku wschodnim, gdzie miasto oparło się na naturalnej granicy Wisły. Kształtowanie przestrzeni miejskiej w tym kierunku determinował wzrost liczby ludności, związany z przyrostem naturalnym oraz skalą zatrudnienia w gospodarce społecznej. Obszar przyszłego Nowego Fordonu, rozumiany jako miejska przestrzeń konsumpcji i wymiany był w zasadzie słuszną koncepcją stworzenia nowoczesnego osiedla wielorodzinnego dla ponad stu tysięcy mieszkańców. Jednak dynamiczny przyrost zasobów mieszkaniowych — szczególnie w latach 80. — nie szedł w parze z potrzebami społecznymi ludności, co przełożyło się na pogorszenie warunków mieszkaniowych (brak dostatecznej komunikacji z centrum, słabo rozwinięta sieć usługowo-handlowa oraz oświatowo-zdrowotna). Dopiero po 1989 r. sytuacja uległa powolnej zmianie.

Sukcesywnie przyłączane terytoria, pierwotnie nie wpływały znacząco na dynamikę wzrostu ludności, która była wynikiem skali i kierunku rozwoju społecznej gospodarki oraz towarzyszącym temu zjawiskom demograficznym. Przyłączone obszary o łącznej powierzchni 11 398,54 ha (66,5% przyrostu terytorialnego),

³¹ A. Ciżmowska, *Fordon dzielnicą Bydgoszczy*, [w:] *Dzieje Fordonu i okolic*, pod red. Z. Bięgańskiego, Bydgoszcz 1997, s. 144. Warto pamiętać, że na początku lat 70. SM w Starym Fordonie wybudowała bloki, w których było 360 mieszkań w rejonie ul. Pielęgniarskiej (dziś osiedle Nad Wisłą).

miały charakter peryferyjnych miejscowości (podmiejskie gospodarstwa), słabo zaludnionych (np. Janowo, Smukała Dolna) lub stanowiły tereny leśne (część lasu szubińskiego lub przy ul. Grunwaldzkiej). Istniały tam jednak duże ilości nieruchomości gruntowych o stosunkowo słabej przydatności dla rolnictwa (klasa V–VI), które jak w przypadku Fordonu i Osowej Góry stały się bazą przestrzenną dla gospodarki mieszkaniowej miasta na kilkadziesiąt najbliższych lat. Potencjał przyrodniczo-krajobrazowy Myślęcinka, Janowa i Smukały Dolnej wykorzystano zaś dla celów rekreacyjno-wypoczynkowych, tworząc enklawę „zielonych płuc” dla wciąż rozrastającej się klasy robotniczej. Nowe obszary miejskie wykorzystał także przemysł, gdzie zagospodarowano już wcześniej eksploatowane tereny Łęgnowa, Żółwina oraz Osowej Góry.

Reasumując, w kwestii industrializacji należy zadać pytanie, czy uprzemysłowienie miało wpływ na układ przestrzenny miasta w okresie Polski Ludowej? — a jeśli tak, to jaka była miastotwórcza rola interesującego nas zjawiska?

Wydaje się, iż polityczny charakter uprzemysłowienia państwa polskiego, dokonany pod dyktando doktrynerskich założeń i wytycznych był często powodem niekorzystnych ingerencji w ład przestrzenny miasta, tworząc „żywiolową” dekompozycję struktury układu przestrzennego miasta, a zarazem utrwalając przestrzeń społeczną, istniejącą od czasów industrializacji kapitalistycznej z okresu zaboru pruskiego. Społeczna przestrzeń miejska, szczególnie w centrum, poprzez modernizację i rozbudowę istniejących przedsiębiorstw, nie posiadała odpowiednio wykształconej infrastruktury technicznej i komunikacyjnej, ugruntowując w ten sposób funkcjonowanie przestarzałego układu przestrzennego miasta, nie rozwiniętego na potrzeby ówczesnego miasta socjalistycznego. Funkcjonujące zaś gałęzie przemysłu znajdowały się blisko cieków wodnych, które jednak potraktowane zostały jako rezerwuar wody technologicznej i odbiorca ścieków przemysłowych, a nie arterie transportowo-komunikacyjne, jak w XIX w. Zatem przestrzeń przemysłu (produkcji) w okresie socjalistycznego uprzemysłowienia w praktyce nie wykształciła nowego kierunku w rozwoju układu przestrzennego miasta, pomimo zaistniałej potrzeby wyjścia z nowymi inwestycjami poza granice miasta. W przypadku Bydgoszczy barierą dla zmian ukierunkowania przestrzennego przemysłu było także środowisko naturalne (chronione obszary środowiska naturalnego, uwarunkowania klimatyczne) oraz w pewnym stopniu ochrona zdrowia mieszkańców, które jednak było zagrożone przez zbyt bliską lokalizację molochów przemysłowych (np. „Zachem”, „Pollena”).

Miastotwórcza rola przemysłu polegała na aktywizowaniu zawodowym rzeszy ludności, dla zaspokojenia której potrzebny był intensywny rozwój budownictwa mieszkaniowego, głównie wielorodzinnego, na obszarze całego miasta. Ponadto

dla rozrastającej się klasy robotniczej przyłączono obszary mające walory wypoczynkowo-rekreacyjne w północnej części Bydgoszczy. Dla ówczesnej planistyki były to wyzwania o charakterze priorytetowym, realizowane z większym lub mniejszym powodzeniem, pozostając swoistym dziedzictwem przestrzenno-architektonicznym miasta w okresie postkomunistycznym.

Tabela 4. Dynamika wzrostu/spadku ludności miasta Bydgoszczy w latach 1950–2010

Rok	Ludność (w tys.)	Dynamika wzrostu: 1950=100%
1950	163	100
1960	232	142
1970	282	173
1980	349	214
1990	382	234
2000	376	230
2010	356	218

Źródło: obliczenia własne na podstawie: *Rocznik demograficzny 2011*, GUS, Warszawa 2011, s. 91.

Dziś i jutro. Stan i struktura demograficzna oraz społeczna przestrzeń miejska Bydgoszczy

W omawianym powyżej okresie 1950–1989 dominowała jako ideologia i rzeczywista siła sprawcza przestrzeń polityczna, której podporządkowano wszystkie sfery życia społecznego. W okresie transformacji politycznej i gospodarczej zaszły jednak zmiany, które zmieniły stan rzeczy, co naturalnie odbiło się na interesujących nas zjawiskach.

W kwestii stanu i struktury ludności Bydgoszczy wystąpiły typowe dla procesu transformacji polityczno-gospodarczej przeobrażenia społeczne, często o charakterze negatywnym dla rozwoju miasta: zmniejszający się przyrost naturalny, spadek rozrodczości kobiet oraz ich niska dzietność, mniejsza ilość zawieranych małżeństw, wysoka umieralność, szczególnie mężczyzn w średnim wieku z powodu chorób, bezrobocie i związane z tym migracje zarobkowe ludności za granicę, szczególnie w wieku produkcyjnym i in.

Jeśli w dekadzie 1990–2000 liczba ludności zmniejszyła się o 6 000 (382 000–376 000), to w 2010 r. spadek wyniósł aż 20 000. Jest to najwyższy ubytek ludności miasta w okresie powojennym i prognozy demograficzne GUS podtrzymują, iż miasto stopniowo będzie się wyludniać. Zobrazować skalę zjawiska można na przykładzie przyrostu naturalnego. Mianowicie w 1983 r. zanotowano 6 131 urodzeń żywych (ostatni rok boomu urodzeniowego), kiedy w 2000 r. już tylko 3 061, tj. 51% mniej (saldo –432)³². Natomiast w 2010 r. statystyki zarejestrowały 3 514 urodzeń żywych oraz 3 720 zgony (saldo przyrostu naturalnego –206)³³. Pojawia się więc symptomatyczny dla całego badanego okresu czynnik ujemnego przyrostu naturalnego. Pozytywnym zjawiskiem jest za to coraz niższa umieralność niemowląt³⁴. Spadek przyrostu naturalnego występuje pomimo faktu, iż kobiety z wyżu demograficznego z pierwszej połowy lat 80., weszły w okres największej rozrodczości (20–29 rok życia). Wpływ na badane zjawisko wiąże się z dzisiejszym metropolitalnym stylem życia, kiedy młode, głównie wykształcone kobiety, odkładają macierzyństwo na późniejszy okres życia, po uzyskaniu stabilizacji zawodowej i ekonomicznej. W 2010 r. rozrodczość kobiet wyniosła 1,257, co jest niskim i niepokojącym wskaźnikiem. Czynnikiem oddziałującym na dzietność kobiet jest ilość zawieranych małżeństw, których statystycznie było mniej niż w okresie Polski Ludowej oraz liczba rozwodów (*vide*: tab. 5).

Tabela 5. Liczba zawartych małżeństw i udzielonych rozwodów w Bydgoszczy w latach 1980–2010

Rok	Małżeństwa	na 1000 ludności w wieku 15 lat i więcej	Rozwody	na 10 00 ludności
1980	3 292	12,1	524	15,1
1990	2 463	8,5	485	12,9
2000	2 066	6,5	654	17,2
2010	2 102	7,3	904	25,6

Źródło: *Rocznik demograficzny 2011*, GUS, Warszawa 2011, s. 201.

³² *Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie kujawsko-pomorskim w 2004 r.*, US, Bydgoszcz 2005, s. 37.

³³ *Rocznik demograficzny 2011*, s. 243 i 308.

³⁴ Zob.: *Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie kujawsko-pomorskim w 2004 r.*, s. 19–20: tab. II.

Struktura podstawowych grup wiekowych (wiek przedprodukcyjny, wiek produkcyjny, wiek poprodukcyjny) wskazują, iż ludność miasta Bydgoszczy stopniowo się starzeje. Ludność w wieku przedprodukcyjnym (0–17 lat) zmalała w okresie 1990–2010 o 11%, co wiąże się z faktem spadku liczby urodzeń, natomiast wzrosła o 3,7% liczba osób w wieku produkcyjnym (18–59 kobiety, 18–64 mężczyźni), ponieważ na rynek pracy napływają osoby z wyżu demograficznego. Liczba osób w wieku poprodukcyjnym w porównaniu z 1990 r. wzrosła o 7%³⁵.

Na wyludnianie miasta w przeciągu ostatnich lat wpłynął ruch migracji wewnętrznych, np. odpływ ludzi do nowych podmiejskich osiedli mieszkaniowych, względnie innych miast, jak i migracje zagraniczne, głównie ze względów ekonomicznych. Jeśli saldo migracji wewnętrznych dla 1990 r. wyniosło +844, dla 2000 r. przyniosło ujemny bilans (–146)³⁶. Zjawisko odpływu ludności nasiliło się w ostatniej dekadzie, kiedy tylko dla lat 2000–2009 miasto opuściło ponad 38 000 osób zameldowanych na pobyt stały (przybyło ponad 26 000). W 2010 r. saldo ruchów wędrowniczych przy napływie 2 637 osób i odpływie 3 793 osób wyniosło –1156.

Prognozy demograficzne przewidują, iż w ciągu najbliższych dwudziestu lat ludność miasta obniży się do pułapu około 290 000 mieszkańców, czyli będzie mniejsza o 18–19%³⁷. W roku 2035 ogółem ma być 284 300 bydgoszczan, w tym 153 000 kobiet. Współczynnik feminizacji wzrośnie do 116,5 (obecnie wynosi 113,9)³⁸. Na złożoność powyższego zjawiska wpływać będzie m.in. ujemny przyrost naturalny, migracje wewnętrzne i zewnętrzne ludności oraz przekształcenia stanu i ilości struktury demograficznej Bydgoszczy.

Warto jednak zauważyć, że mieszkańcy z przedmieść, którzy wcześniej opuścili miasto lub w najbliższej przyszłości zdecydują się na zamieszkanie w gminach ościennych, w zdecydowanej większości dojeżdżają codziennie do Bydgoszczy (praca, szkoła, kultura). Dlatego należy przypuszczać, iż skala wyludnienia nie będzie tak drastyczna, jak alarmują prognozy GUS, a miastu nie grożą opustoszałe place i ulice. Natomiast odpływ ludności za granicę, szczególnie osób w wieku pro-

³⁵ Obliczenia własne na podstawie: *Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie kujawsko-pomorskim w 2009 r.*, r. 9, US, Bydgoszcz 2010 s. 34, 56, 62; A. C i ż m o w s k a, *Kwestie społeczne w Bydgoszczy w okresie transformacji ustrojowej*, „Kronika Bydgoska”, t. 19, 1998, s. 33.

³⁶ Dane dotyczą tylko osób zameldowanych na pobyt stały.

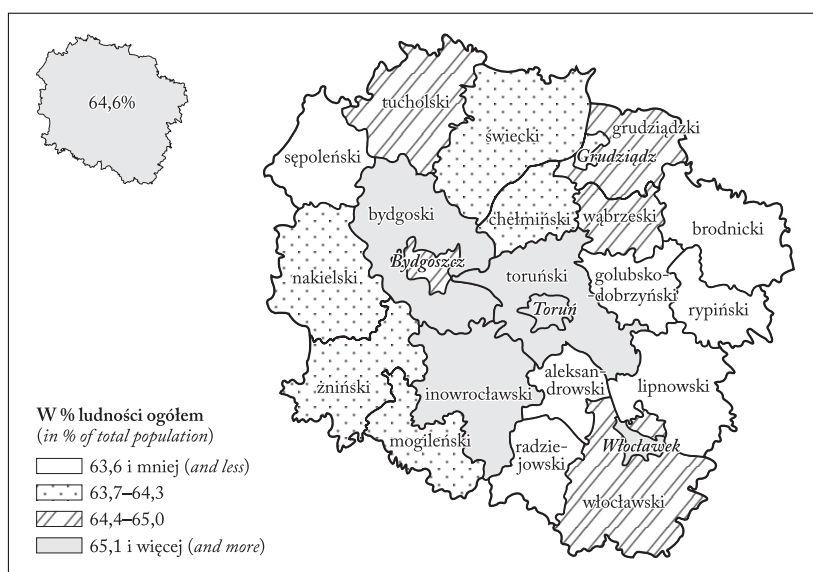
³⁷ Dla porównania w Toruniu ludność miasta w 2030 r. ma zmniejszyć się o 17%, a Włocławku 16%.

³⁸ *Prognoza dla powiatów i miast na prawie powiatu oraz podregionów na lata 2011–2035, Ludność według płci i funkcjonalnych grup wieku*, stan w dniu 31 XII 2011, Kujawsko-Pomorskie, m. Bydgoszcz, GUS, Warszawa 2011, tab. xls: http://www.stat.gov.pl/gus/5840_11752_PLK_HTML.htm [dostęp: 31.01.2012].

dukcyjnym jest zjawiskiem o charakterze płynnym (sezonowe wyjazdy-przyjazdy), dla statystyki miejskiej trudnej do uchwycenia (osoby wyjeżdżające nadal są zameldowane na pobyt stały w miejscu zamieszkania) i stanowi odrębny temat do analizy.

Znacznym czynnikiem migracji jest proces suburbanizacji, czyli wspomniany odpływ mieszkańców do ościennych gmin. Zjawisko te trwa już od dłuższego czasu i jest impulsem dla rozwoju budownictwa indywidualnego. Jednak liczba pozwoleń na budowę budynków mieszkalnych w powiecie znacznie przewyższa liczbę wydanych pozwoleń w Bydgoszczy. Zmiany w strukturze ludnościowej obejmują także inne większe miasta regionu, jak Toruń, Włocławek, Grudziądz, Inowrocław.

Analizy przewidują, iż powyższe zjawiska wywołają zwiększenie konkurencji pomiędzy miastami województwa o przyływ ludności. Przy takim kierunku zmian kolejnym problemem mogą okazać się zmiany w strukturze ekonomicznej mieszkańców, ponieważ nadal będzie się zmniejszać liczba osób w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym. Zwiększy się zaś liczba osób w przedziale wieku poprodukcyjnym, co podniesie współczynnik obciążenia ludności w wieku produkcyjnym. Podwyższeniu ulegną więc wydatki na cele socjalne i koszty pracy. Powyższe zjawiska, w połączeniu z wysoką stopą bezrobocia, mogą w przyszłości doprowadzić

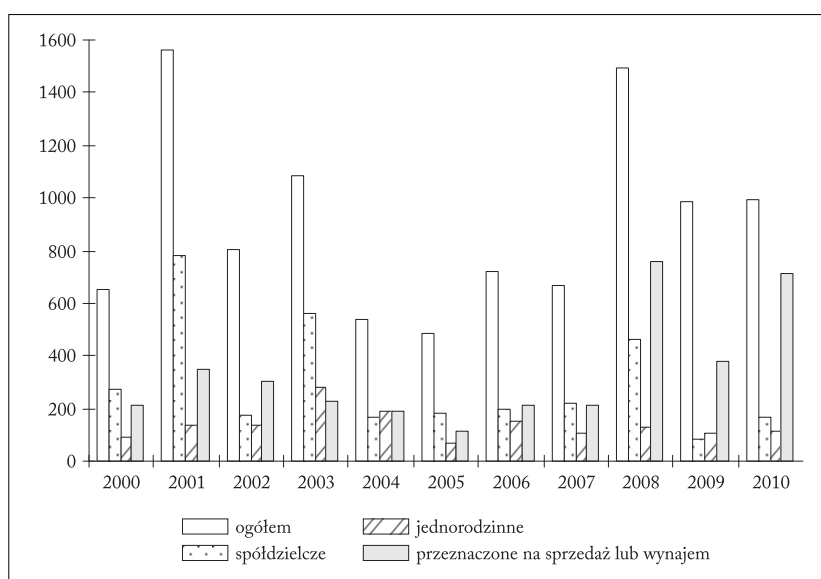

Rycina 1. Ludność w wieku produkcyjnym woj. kujawsko-pomorskiego (2010 r.)

Źródło: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/bydgosz/ASSETS_11p_04.jpg

do procesu ubożenia części mieszkańców i jednocześnie pogłębić rozwarstwienie ekonomiczne społeczeństwa³⁹.

W latach 1988–1992 średnioroczny przyrost zasobów mieszkaniowych wyniósł 2 300 mieszkań. Dokończono wtedy wnoszenie m.in. osiedla Tatrzańskiego, trwały intensywne prace na terenie dzielnic Nad Wisłą, Niepodległości, Kasztelanka. Załamanie tempa budownictwa nadeszło wraz ze zmianą zasad kredytowania inwestycji związanych z budownictwem mieszkaniowym. W okresie 1993–1995 przeciętny roczny przyrost zasobów mieszkaniowych wyniósł nieco ponad 900 mieszkań. Na koniec 1995 r. przeciętna liczba izb w mieszkaniu wyniosła 3,41, a przeciętna liczba osób na 1 mieszkanie 3,02. W porównaniu z 1970 r. przeciętna powierzchnia mieszkania zwiększyła się o 4,7 m², a w przeliczeniu na 1 osobę o 5,7 m². Na koniec 1995 r. zasoby spółdzielni wynosiły 48% zasobów ogólnych, a zasoby komunalne 16,9%. W stosunku do ogólnej liczby mieszkań w latach 1950–1975 odsetek mieszkań wyposażonych w wodociąg wzrósł o 45,4%, wstęp o 60%,

Rycina 2. Mieszkania oddane do użytku w latach 2000–2010

Źródło: Urząd Miasta Bydgoszczy. Wydział Rozwoju Gospodarczego i Inwestycji. Referat Rozwoju i Analiz Ekonomicznych, *Informacja o sytuacji społeczno-gospodarczej Bydgoszczy za rok 2010*, s. 15.

³⁹ Urząd Miasta Bydgoszczy. Wydział Rozwoju Gospodarczego i Inwestycji. Referat Rozwoju i Analiz Ekonomicznych, *Informacja o sytuacji społeczno-gospodarczej Bydgoszczy (2000–2010)*, s. 29–34: http://www.bydgoszcz.pl/gospodarka/serwis_gospodarczy/Informacja_spoleczno-gospodarcza.aspx#1 [dostęp: 31.01. 2012].

w gaz 49,2%, w łazienkę 69,3 i centralne ogrzewanie o 75,2%⁴⁰. Niestety nadal istniał deficyt mieszkaniowy, a ilość oczekujących wciąż się zwiększała.

Dane dla dekady 2000–2010 potwierdzają trudną sytuację mieszkaniową, którą potęguje nie tylko deficyt zasobów mieszkaniowych lecz sukcesywnie rosnące ceny za metraż. W omawianym okresie oddano do użytku 9 986 mieszkań, w tym 3 269 spółdzielczych o łącznej powierzchni użytkowej 705 tys. m². Przeciętny przyrost zasobów mieszkaniowych w skali roku podtrzymał poziom z poprzedniej dekady. Skalę problemu może zobrazować fakt, iż w 2008 r. w mniejszym Toruniu oddano do użytku więcej mieszkań niż w ponad 350 tys. Bydgoszczy. W 2010 r. liczba oddanych do użytku mieszkań dała Bydgoszczy 11. lokatę w Polsce wśród miast wojewódzkich⁴¹.

Na wstępie omawiania wybranych kwestii związanych z kształtowaniem przestrzeni miejskiej po 1989 r., warto zadać następujące pytania: jakie czynniki wpływają współcześnie na tworzenie przestrzeni miejskiej? i jakie mogą być z tego tytułu konsekwencje w przyszłości?

Społeczne wytwarzanie przestrzeni miejskiej w okresie gospodarki wolnorynkowej ukształtowało całkiem nowe warunki dla zagospodarowania i rozwoju miast. Na przestrzeń miejską zaczęły oddziaływać mechanizmy rynkowe, w których zasada popytu/podaży ponownie przywróciła cenę ziemi, a podstawą jakichkolwiek działań jest respektowanie własności prywatnej. Zasada decentralizacji władzy publicznej, jako reprezentatywnej siły sprawczej w poszczególnych regionach, spowodowała, iż samorządy terytorialne zaczęły partycypować w kształtowaniu przestrzeni miejskiej, natomiast władza centralna stanęła na straży regulacji prawnej poprzez m.in. prawo budowlane, ustawę o zagospodarowaniu przestrzennym oraz ustawę o gospodarce nieruchomościami. Nowymi podmiotami zostali zaś przedsiębiorcy krajowi i zagraniczni, instytucje oraz osoby prywatne posiadające konkretne środki finansowe na tworzenie przestrzeni miejskiej. Wzrosła rola planowania szczegółowego, dzięki czemu architekci mogą wykazać się większą swobodą działania niż w okresie socjalistycznej industrializacji⁴².

Decydenci działający na rzecz własnych korzyści, reprezentują często sprzeczne interesy, dlatego społeczna przestrzeń miejska wywołuje konflikty pomiędzy różnymi podmiotami, np. prywatni właściciele domagają się wysokiego odszkodowania od Skarbu Państwa za wywłaszczenie ich nieruchomości pod inwestycje

⁴⁰ *Bydgoszcz w statystyce*, s. 31.

⁴¹ Opracowanie własne na podstawie: Urząd Miasta Bydgoszczy. Wydział Rozwoju Gospodarczego i Inwestycji (dla lat 2000–2010), *passim*.

⁴² B. J a ł o w i e c k i, M. S z c z e p a ń s k i, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa 2006, s. 281–288.

publiczne. Nierzadko brak uregulowanej prawnie własności, hamuje inwestycje budowlane i w konsekwencji opóźnia rozwój przestrzenny miasta. Znamienny jest przykład sporu pomiędzy trzema ościennymi gminami (Białe Błota, Sicienko, Osielsko), a władzami Bydgoszczy, które od 2005 r. próbują bezskutecznie rozszerzyć granice administracyjne miasta⁴³. Także sami mieszkańcy mają prawo oprotować inwestycje, które według nich zakłócają dotychczasowy ład przestrzenny i mogą być uciążliwe dla osiedli ludzkich, np. planowana budowa spopieliarni zwłok w Bydgoszczy zostanie ostatecznie zrealizowana poza granicami miasta, nieopodal zakładów „Belmy”.

Według podziału własności gruntów na koniec 2010 r. do Skarbu Państwa należały 8 600 ha (48,9%), gminy 4 600 ha (26,2%), pozostałe 24,9% do jednostek samorządowych i podmiotów prywatnych⁴⁴. Dane dotyczące sposobu wykorzystania nieruchomości gruntowych na terenie miasta obrazują, iż ponad 31% ogólnej powierzchni stanowią lasy i grunty leśne (5 433 ha), dalej tereny osiedlowe, które zajmują 29% powierzchni ogólnej (5 059 ha, w tym zabudowane 3 992 ha), użytki rolne 19,2% (3 348 ha) oraz tereny komunikacyjne 10,7% (1 869 ha). Zaletą Bydgoszczy jest stosunkowo duży udział terenów zielonych (12% na terenie osiedlowym)⁴⁵.

Powierzchnia zieleni, będącej w nadzorze miasta na koniec 2007 r., wynosi 1 406 ha, w tym: 31 parków spacerowo-wypoczynkowych (powyżej 2 ha, 879,4 ha) 85 zieleńców (71,6 ha), zieleń uliczna (257,5 ha), tereny zieleni osiedlowej (40,7 ha), lasy miejskie (257 ha)⁴⁶. Autorzy Strategii Rozwoju Terenów Zieleni Bydgoszczy do 2015 r. podkreślili, iż jednym z kluczowych celów jest „racjonalne kształtowanie ładu przestrzennego poprzez tworzenie i modyfikowanie norm prawnych decydujących o wielkości i jakości zieleni miejskiej”⁴⁷. Stan taki można uzyskać poprzez zwiększenie ilości planów zagospodarowania przestrzennego, obejmujących zrównoważony ład przestrzenny, który utrzymuje proporcje pomiędzy zabudową, infrastrukturą i terenami otwartymi, w celu poprawy funkcjonowania

⁴³ Uchwała Nr XLVIII/705/09 Rady Miasta Bydgoszczy z dnia 27 maja 2009 r. w sprawie przystąpienia do procedury zmiany granic miasta Bydgoszczy i przeprowadzenia konsultacji z mieszkańcami: <http://www.mmbydgoszcz.pl/301708/2010/3/23/zmiana-granic-bydgoszczy-nadal-brak-porozumienia?category=news> [dostęp: 31.01.2012].

⁴⁴ Urząd Miasta Bydgoszczy. Wydział Rozwoju Gospodarczego i Inwestycji. Referat Rozwoju i Analiz Ekonomicznych, *Informacja o sytuacji społeczno-gospodarczej Bydgoszczy za rok 2010*, s. 27.

⁴⁵ *Plan Rozwoju Bydgoszczy na lata 2009–2014*, s. 17–18.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 15–16.

⁴⁷ Urząd Miasta Bydgoszczy. Wydział Gospodarki Komunalnej i Ochrony Środowiska, *Strategia Rozwoju Terenów Zieleni Bydgoszczy*, s. 22.

miasta. Istotnym czynnikiem jest także wykup gruntów pod przyszłe inwestycje rekreacyjno-wypoczynkowe oraz ochrona już istniejących obszarów zieleni⁴⁸.

Obecnie na terenie miasta najwięcej inwestycji mieszkaniowych realizowanych jest na osiedlach Górzyskowo, Fordon, Osowa Góra, Czyżkówko. Inwestycje realizowane są przez różne podmioty, które zasadniczo kształtują mieszkaniową przestrzeń Bydgoszczy. Oprócz wspomnianych spółdzielni mieszkaniowych, dynamicznie rozwija się rynek inwestycji developerów. Lokale przeznaczone przez prywatnych inwestorów na sprzedaż, traktowane są jak towar wysokiej jakości, na który stać bogatszą część społeczności miejskiej. Często bydgoszczanie przekładają wygodne mieszkania w mieście, na indywidualne budownictwo jednorodzinne, które zajmują obszary willowe usytuowane na peryferiach miasta oraz podmiejskie miejscowości, np. Białe Błota, Łochowo, Osielsko, Niemcz. Obserwując skalę tego zjawiska można wnioskować, iż w ten sposób dokonuje się swoista segregacja przestrzenno-społeczna, która wywołuje kontrast urbanistyczny pomiędzy osiedlami z okresu budownictwa socjalistycznego, a nowoczesnymi, metropolitalnymi osiedlami willowymi, czy stylizowanymi świeżo po renowacji kamienicami śródmiejskimi. Na szczęście przewidywana dekapitalizacja bydgoskich osiedli mieszkaniowych z wielkiej płyty nieuchronnie została przesunięta w czasie, ponieważ bloki mieszkalne są sukcesywnie zabezpieczane pod względem termoizolacyjnym, np. Fordon, Bartodzieje i in. Dzięki tym działaniom spółdzielnie mieszkaniowe podnoszą standardy estetyczne i praktyczne (użytkowe), dotychczas jednolitej i monotonnej zabudowy wielkopłytywowej. Niestety gorzej przedstawia się sytuacja w dzielnicach o przewadze budownictwa sprzed 1945 r. (20%), gdzie domy mieszkalne, często o charakterze kamienic piętrowych, znajdują się w złym stanie technicznym (Okole, Szwederowo, Bocianowo, Śródmieście) i nadają się *de facto* do rozbiórki. Na miejscu wyburzonych domów powstają często nowoczesne i luksusowe mieszkania developerskie, które tworzą nową przestrzeń konsumpcji w strefie (śródmiejskiej). Od 2000 r. przestrzeń miejską wypełniają zasoby mieszkań czynszowych Bydgoskiego Towarzystwa Budownictwa Społecznego (BTBS), przy udziale gminy Bydgoszcz. Jest to program mieszkaniowy skierowany do osób nie posiadających własnego lokum. Dotychczas w różnych dzielnicach Bydgoszczy (Szwederowo, Jary, Fordon), oddano do użytku ponad 1000 mieszkań BTBS i przewiduje się, iż w latach 2009–2014 koszt kolejnego programu budowlanego wyniesie prawie 100 mln zł.

Także magistrat w latach 2006–2011 starał się wesprzeć mieszkalnictwo wielorodzinne, oddając w różnych częściach miasta ponad 300 mieszkań komunalnych

⁴⁸ Ibidem, s. 24.

i socjalnych. W Fordonie Administracja Domów Miejskich „ADM” oddała do użytku 269 mieszkań komunalnych (2008–2010).

Program — Mieszkajmy w Bydgoszczy, realizowany w ramach strategii rozwoju miasta w latach 2009–2014 podkreśla, iż do likwidacji deficytu mieszkaniowego oraz poprawy warunków mieszkaniowych potrzebna jest realizacja nowego budownictwa oraz dalsza modernizacja części już istniejących budynków, z uwzględnieniem ładu przestrzennego i zwiększenia standardów technicznych oraz estetycznych wszystkich komponentów zagospodarowania⁴⁹. Magistrat szacuje, iż obecne rezerwy terenów budowlanych w granicach administracyjnych miasta, pozwalają oddać do użytku 30 000 nowych mieszkań, co daje możliwość zaspokojenia przewidywanych do 2015 r. potrzeb mieszkaniowych. Problematyka zagadnienia wynika jednak z częstego braku miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego⁵⁰ oraz mizernego stanu uzbrojenia terenów pod budownictwo mieszkaniowe, co nie stymuluje nowych inwestycji na obszarze miasta. Istnieją także rezerwy terenowe dla budownictwa jednorodzinnego, szczególnie na Piaskach, Smukale, Jachcicach oraz w rejonie Lasu Gdańskiego i górnego tarasu Fordonu⁵¹. Jednak cena ziemi budowlanej, podatek od nieruchomości oraz użytkowanie wody jest znacznie niższe w podmiejskich gminach, dlatego znaczny odsetek osób rezygnuje z osiedlania się w mieście nad Brdą. Są to oczywiście wybrane problemy, które w całościowym ujęciu, wymagają oddzielnej analizy i dotyczą wszelkich planowanych inwestycji budowlanych w Bydgoszczy.

Według miejskich planistów poprawa zagospodarowania przestrzennego dzielnic zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej wymaga w niedalekiej przyszłości kilku zasadniczych korekt. Mianowicie za konieczne uznano zagospodarowanie i wyposażenie osiedlowych terenów wypoczynku i sportu (budowa boisk sportowych „Orlik” oraz ścieżek pieszo-rowerowych), efektywne wykorzystanie terenów otwartych (np. budowa parkingów), wymianę instalacji infrastruktury technicznej oraz tworzenie nowych i wykorzystanie istniejących terenów zieleni. Natomiast tereny zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej powinny zostać wyposażone w ekologiczne źródła ciepła oraz wymagane jest polepszenie standardów istniejącej i budowę nowej infrastruktury technicznej i komunikacyjnej (kanalizacja,

⁴⁹ *Plan Rozwoju Bydgoszczy na lata 2009–2014. Miejski Plan Operacyjny*, Załącznik do uchwały XLV/632/09 Rady Miasta Bydgoszczy z dnia 1 kwietnia 2009 r., s. 214.

⁵⁰ Proporcje kształtują się następująco: 11 894 ha (68%) — brak miejscowego planu zagospodarowania, 2 247 91 ha (13%) — w trakcie realizacji, 3 304 69 ha (19%) — obowiązujące.

⁵¹ *Gdzie się budować?*, „Express Bydgoski” z dnia 13 września 2011, s. 9.

modernizacja dróg). Ponadto podkreślono konieczność poprawy wyposażenia i zagospodarowania dzielnicowych obszarów rekreacji i wypoczynku⁵².

Společną przestrzeń miejską w coraz większym stopniu wypełnia sieć obsługi handlowo-usługowej, która stworzyła nowy element struktury przestrzennej ośrodków miejskich. W niemal każdym sektorze miasta występują dyskonty spożywcze, pasáže handlowe oraz hiper- i supermarkety. Obiekty te, często w sposób mało pochlebny określane są „kolorowymi barakami”, ze względu na zajmowaną powierzchnię i zasadniczo podobną architekturę. Zdaniem autora nie wszystkie inwestycje w centrum miasta były do końca przemyślane. Głośna była sprawa zezwolenia władarzy miejskich na budowę centrum handlowego „Drukarnia” w bezpośredniej bliskości kościoła Klarysek i budynku zabytkowego Muzeum Okręgowego, na ścianach którego pojawiły się pęknięcia i rysy. Oficjalnie jednak wszystko odbyło się zgodnie z prawem, pomimo protestów mieszkańców i obrońców staromiejskiej przestrzeni Bydgoszczy⁵³. W skali kraju Bydgoszcz nie jest odosobnionym przypadkiem, jednak dla tego typu obiektów najlepszym rozwiązaniem jest lokacja poza strefą śródmiejską, przy drogach wylotowych obrzeży miast, gdzie istnieją rozległe tereny, dla stworzenia miejsc parkingowych i obiektów towarzyszących, np. rejon ul. M. Rejewskiego, gdzie zlokalizowano trzy hipermarkety oferujące różny asortyment. Z drugiej strony dzięki powstaniu tego typu obiektów w centrum miasta, ludność otrzymała wygodny dostęp do różnego rodzaju usług i towarów oraz przeprowadzono w ich najbliższym otoczeniu niezbędną modernizację infrastruktury (przebudowa skrzyżowań, budowa tuneli prowadzących do miejsc parkingowych). Nie wszystkie inwestycje wpływają na całkowite przekształcenie przestrzeni śród(miejskiej). Za przykład może posłużyć postawa inwestora Focus Mall, który dokonał rewitalizacji zabytkowych budynków dawnej Rzeźni Miejskiej, obecnie stanowiące część składową kompleksu handlowo-rozrywkowego.

Charakterystyczny jest fakt, iż w przeciągu najbliższych lat społeczna przestrzeń przemysłu, zlokalizowana na obszarze zwartej zabudowy miejskiej, będzie stopniowo zastępowana przez rozrastającą się przestrzeń ekonomii (konsumpcji i wymiany), związanej z kapitałem międzynarodowym. Mianowicie w latach 2013–2015, na miejscu częściowo wyburzonych Zakładów Makrum (osiedle Leśne) oraz

⁵² Prezydent Miasta Bydgoszczy. Miejska Pracownia Urbanistyczna. Wydział Rozwoju i Strategii Miasta. Załącznik Nr 1. Diagnoza stanu wyjściowego, *Lokalny program rewitalizacji dla miasta Bydgoszczy na lata 2007–2015*, Bydgoszcz 2009, s. 101.

⁵³ *Debata o budowie Astorii*, Gazeta.pl kraj, z dnia 6 I 2006 r., wyd. internetowe: <http://wiadomosci.gazeta.pl/kraj/1,34309,3101816.html>, [dostęp: 06.02.2012].

całkowicie drukarni „Ortis” (osiedle Wzgórze Wolności)⁵⁴, powstaną dwie galerie handlowe o łącznej powierzchni sprzedaży 79 000 m². Na prawej pierzei Wenecji Bydgoskiej w kompleksie budynków starej farbiarni Koppa, powstanie luksusowo wyposażony hotel „Hilton”.

Dla równowagi ekonomicznej i przestrzenno-społecznej od 2004 r. budowany jest Bydgoski Park Przemysłowo-Technologiczny (BPPT), który został usytuowany w południowo-wschodniej części Bydgoszczy (282 ha). W związku z tą inwestycją zaplanowano m.in. budowę nowej ulicy łączącej ul. Glinki z obwodnicą oraz stworzenie ścieżek rowerowych.

Władze Bydgoszczy na poprawę przestrzeni infrastruktury miejskiej otrzymują dofinansowanie unijne (głównie Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego), dzięki czemu w ostatnim czasie dokonano wiele znaczących inwestycji budowlanych⁵⁵.

Miasto Bydgoszcz, jak wiele innych ośrodków w Polsce, posiada społeczną przestrzeń symboliki, czyli miejsc o szczególnym znaczeniu dla miasta i jej mieszkańców, wyrażających wartość historyczno-architektoniczną. Stare Miasto wraz z zabudową obszaru Śródmieścia posiada historyczny układ urbanistyczny, który wymaga ochrony konserwatorskiej oraz kontroli w dostosowywaniu nowej zabudowy i infrastruktury do historycznej kompozycji urbanistycznej. Oprócz dbałości o ład przestrzenny najbardziej wartościowych obszarów miasta, władze Bydgoszczy położyły nacisk na eksponowanie charakterystycznych i prestiżowych obiektów architektonicznych wraz z fragmentami przestrzeni, posiadającej walory krajobrazowo-rekreacyjne⁵⁶. Dzięki europejskim funduszom pomocowym dokonano m.in. rewitalizacji obszaru i renowacji obiektów Wyspy Młyńskiej (obecnie trwa końcowy IV etap), rewitalizacji ul. Dworcowej i odcinka ul. Gdańskiej oraz Placu Wolności z parkiem im. Kazimierza Wielkiego. Odtworzono fragment przestrzeni przemysłu (produkcji) hitlerowskiej fabryki zbrojeniowej DAG Fabrik Bromberg, która poprzez rewaloryzację, stanowi element obecnej przestrzeni symboliki miasta na skalę europejską. Jest to interesujący przykład oddziaływania jednej przestrzeni miejskiej na drugą dla celów użyteczności społecznej.

⁵⁴ *Zburzą fabrykę, będzie park*, „Express Bydgoski” z dnia 23 sierpnia 2011, s. 7.

⁵⁵ Przebudowa Miejskiego Centrum Kultury, przebudowa ul. M. Focha, budowa trasy W-Z ul. Ludwikowo i in. Obecnie realizowane, np. budowa ul. Ogińskiego od ul. Powstańców Wielkopolskich do ul. Wojska Polskiego wraz z obiektami inżynierskimi i dojazdami, budowa biblioteki UKW. Budowa linii tramwajowej z centrum do dworca PKP oraz planowana na odcinku Bydgoszcz Wschód-Fordon, będzie historycznym powiększeniem sieci tramwajowej, która od 1953 r. zasadniczo nie uległa rozbudowie.

⁵⁶ Rewitalizacja bulwarów i nabrzeży Bydgoskiego Węzła Wodnego.

Miasto Bydgoszcz w okresie ostatnich 65 lat doświadczyło znacznych przeobrażeń w rozwoju struktury demograficznej i przestrzennej, zarówno w wyniku polityki uprzemysłowienia ośrodka bydgoskiego, jak i rozpoczętego po 1989 r. procesu stopniowej dezindustrializacji miasta. Przemiany ustrojowe stworzyły podstawy dla rozwoju społeczeństwa, które obecnie kreuje nowe przestrzenie miasta, oparte o ideę wolnego przepływu ludzi, usług, kapitałów, itd. Dzisiejszy kierunek rozwoju przestrzeni miasta stawia więc przed mieszkańcami nowe perspektywy, jak i trudności wynikające m.in. z zaniechania modernizacji strefy przemysłu, co pociągnęło za sobą szereg niekorzystnych zmian w strukturze demograficznej miasta. Wydaje się, iż skala nasycenia ekonomicznego przestrzeni ośrodka bydgoskiego zależy będzie zarówno od warunków stwarzanych dla inwestorów, jak i obecności wysokiej klasy wyspecjalizowanych fachowców, którzy przyczyniliby się do powstania nowoczesnej klasy kreatywnej, jak ma to miejsce w miastach i regionach wysoko rozwiniętych państw⁵⁷. Wydaje się, iż miasto Bydgoszcz znalazło się na początku drogi realizacji powyższej perspektywy, jednak właściwy kierunek rozwoju przestrzenno-demograficznego największego miasta Kujaw nadal pozostawia wiele znaków zapytania, na czele z dotychczas nierozwiązanym zagadnieniem stworzenia funkcjonalnego obszaru metropolitalnego regionu, problemem rosnącego bezrobocia i zbyt małej ilości oddanych do użytku budynków mieszkalnych. Mieszkańcy miasta liczą jednak, że w najbliższej przyszłości otrzymają odpowiedź na powyższe pytania i staną się świadkami korzystnych rozwiązań, które wykreują nowe perspektywy na przyszłość.

⁵⁷ K. Nawratek, *Miasto jako idea polityczna*, Kraków 2008, s. 151–153: autor przytoczył neoliberalną koncepcję amerykańskiego ekonomisty R. Floridy dla którego motorem rozwoju miast i regionów jest powstanie tzw. klasy kreatywnej, opartej na realizacji prymarnego postulatu „3×T”, czyli Talent-Technologia-Tolerancja.

DEVELOPMENT THE SPATIAL AND DEMOGRAPHICAL
OF BYDGOSZCZ AFTER 1950.
EXPERIENCES HISTORICAL AND THE FUTURE OUTLOOK

Keywords: industrialization; social space of the city; housing; demographical structure; suburbanization.

Streszczenie

Zasadniczo autor niniejszego artykułu przedstawia przestrzenny i demograficzny rozwój Bydgoszczy, ujęty zarówno na płaszczyźnie rozważań historycznych (1950–1989), jak i perspektywy w przyszłości, kształtującej się dla ośrodka bydgoskiego w okresie postkomunistycznym. W historycznym ujęciu tematu, podstawowym czynnikiem determinującym układ przestrzenny miasta i strukturę demograficzną było uprzemysłowienie, natomiast po 1989 r., okresie pozbawionym w dużej mierze elementu politycznego, zaważyły mechanizmy gospodarki wolnorynkowej i dezindustrializacja (odprzemysłowienie), dając podstawy do rozwoju przestrzeni ekonomicznej (wymiany i konsumpcji). Powyższe elementy usankcjonowały dzisiejszy obraz Bydgoszczy, przynosząc zarówno pozytywne, jak i negatywne zjawiska dla funkcjonowania miejskiego organizmu, co zostało zasygnalizowane w treści artykułu. W pracy znajdują się także materiał dotyczący podstawowych prognoz statystycznych miasta, na okres najbliższych 25 lat, co stanowi próbę odpowiedzi na pytanie o przyszłość ośrodka bydgoskiego w wymiarze przestrzennym i demograficznym.

Aby uwiarygodnić rzetelność pracy, opartą ją na zestawieniach statystycznych, dokumentacji wytworzonej przez administrację samorządową, literaturę przedmiotu, lokalną prasę i Internet, uzupełniając treść graficznymi zestawieniami w formie tabel i diagramów.

Summary

In principle, the author of this article presents the spatial and demographical development of Bydgoszcz, formulated upon historical speculations (1950–1989), as well as the future outlook for Bydgoszcz's centre forming itself in the post-communistic period. As far as the historical take on the subject is concerned, the main factor that determined the spatial and demographical structure of the city was the industrialization, whereas, after 1989, in the period largely deprived of the political element, they were influenced by workings of the free-market economy and deindustrialization, which gave the basis for the development of economic space (trade and consumption). The aforementioned factors legitimized the modern image of Bydgoszcz, bringing about occurrences that were both positive and negative for the functioning of the urban organism, which has been indicated in the text. The work also includes material concerning the city's basic statistical forecast for the next 25 years, which is an attempt at answering the question about the future of Bydgoszcz's centre in spatial and demographical dimensions.

In order to authenticate the work's accuracy, it has been based on statistical comparisons, documentation created by municipal administration, local newspapers and the Internet, complementing the content with graphics in the form of charts and diagrams.

Aneks

Tabela 1. Współczesny układ przestrzenny miasta Bydgoszczy

I. Zurbanizowana sieć osadnicza w dolinie Brdy i Wisły oraz Kanału Bydgoskiego	1) Strefa śródmiejska: Stare Miasto wraz z Wyspą Młyńską w zakolu Brdy i XIX/XX-wieczną zabudową na lewym brzegu Brdy (Śródmieście, Bocianowo)	2) Osiedla o charakterze zabudowy wielorodzinnej, okalające strefę śródmiejską od północy i wschodu (osiedle Leśne, Bartodzieje, Skrzetusko)	3) Osiedla o charakterze zabudowy jednorodzinnej (Flisy, Jary, Miedzyń, Jachcice, Czyżkówko, Osowa Góra, Piaski, Opławiec)
	4) Sektor zabudowy przemysłowo-składowej w kierunku wschodnim, przy ujściu Brdy do Wisły (Bydgoszcz-Wschód, Zimne Wody, Brdyujście, Siernieczek)	5) Teren intensywnej zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej w kierunku północno-wschodnim (Nowy Fordon)	
II. Pasma na wysoczyźnie południowej. Taras Południowy	1) Intensywna zabudowa substancji mieszkaniowej wielorodzinnej (w pasie Błonie-Kapuściska) i jednorodzinnej (Glinki, Bielice, Biedaszkowo)	2) Sektor przemysłowo-składowy (Łęgnowo, Czersko Polskie), lotnisko	
III. Pasma na wysoczyźnie północnej. Taras Północny	1) Osiedla mieszkaniowe jednorodzinne (Piaski, Smukała, Myślęcinek, Zamczysko, Fordon-Górny Taras)	2) Obszar zieleni pokrywająca skarpy, kompleksy leśne z terenami rekreacyjno-wypoczynkowymi (LPKiW w Myślęcinku, ogródki działkowe)	
IV. Tereny otwarte wzdłuż rzek i Kanału Bydgoskiego zielen przybrzeżna, łąki, grunty orne			

Źródło: Plan Rozwoju Bydgoszczy na lata 2009–2014. Miejski Plan Operacyjny, Załącznik do uchwały XLV/632/09 Rady Miasta Bydgoszczy z dnia 1 kwietnia 2009 r., s. 19.

Bibliografia

Zespoły archiwalne organów administracji publicznej

- Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Pomorska Wojewódzka Rada Narodowa. Potrzeby miasta Bydgoszczy na rok 1949–1950, sygn. 2316.
- Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wydział Organizacyjno-Prawny. Protokoły z posiedzeń PWRN Nr 33 (13.11.1973), sygn. 1743.

Opracowania organów administracji publicznej

- Bydgoszcz w statystyce*, Urząd Miejski w Bydgoszczy, Urząd Statystyczny w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1996.
- Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie kujawsko-pomorskim w 2004 r.*, US, Bydgoszcz 2005.
- Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie kujawsko-pomorskim w 2009 r.*, r. 9, US, Bydgoszcz 2010.
- Plan Rozwoju Bydgoszczy na lata 2009–2014. Miejski Plan Operacyjny*, Załącznik do uchwały XLV/632/09 Rady Miasta Bydgoszczy z dnia 1 kwietnia 2009 r.
- Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2011*, GUS, Warszawa 2011.
- Prezydent Miasta Bydgoszczy. Miejska Pracownia Urbanistyczna. Wydział Rozwoju i Strategii Miasta. Załącznik Nr 1. Diagnoza stanu wyjściowego, *Lokalny program rewitalizacji dla miasta Bydgoszczy na lata 2007–2015*, Bydgoszcz 2009.
- Prognoza dla powiatów i miast na prawie powiatu oraz podregionów na lata 2011–2035, Ludność według płci i funkcjonalnych grup wieku*, stan w dniu 31 XII 2011, Kujawsko-Pomorskie, m. Bydgoszcz, GUS, Warszawa 2011.
- Rocznik demograficzny 2011*, GUS, Warszawa 2011.
- Rocznik Statystyczny Powiatów 1970*, GUS, Warszawa 1970–1974.
- Rocznik Statystyczny Miasta Bydgoszczy 1960–62*, MUS, Bydgoszcz 1963.
- Uchwała Nr XLVIII/705/09 Rady Miasta Bydgoszczy z dnia 27 maja 2009 r. w sprawie przystąpienia do procedury zmiany granic miasta Bydgoszczy i przeprowadzenia konsultacji z mieszkańcami.
- Urząd Miasta Bydgoszczy. Wydział Gospodarki Komunalnej i Ochrony Środowiska, *Strategia Rozwoju Terenów Zieleni Bydgoszczy*.

Urząd Miasta Bydgoszczy. Wydział Rozwoju Gospodarczego i Inwestycji. Referat Rozwoju i Analiz Ekonomicznych, *Informacja o sytuacji społeczno-gospodarczej Bydgoszczy za rok 2010*.

Zamieszkane budynki Polska: Narodowy Spis Powszechny, GUS.

Opracowania zwarte

Historia Bydgoszczy (1920–1939), pod red. M. Biskupa, t. 2, cz. 1, Bydgoszcz 1999.

Jałowiecki B., *Spoleczne wytwarzanie przestrzeni*, Warszawa 1988.

Jałowiecki B., Szczepański M., *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa 2006.

Nawrotek K., *Miasto jako idea polityczna*, Kraków 2008.

Artykuły

Ciżmowska A., *Fordon dzielnicą Bydgoszczy*, [w:] *Dzieje Fordonu i okolic*, pod red. Z. Biegańskiego, Bydgoszcz 1997, s. 140–155.

Ciżmowska A., *Kwestie społeczne w Bydgoszczy w okresie transformacji ustrojowej*, „Kronika Bydgoska”, t. 19, 1998, s. 30–39.

Hohendorf E., *Klimat i stosunki hydrogeologiczne*, [w:] *Bydgoszcz. Historia-Kultura-Życie gospodarcze*, praca zbior. Cz. Baszyński [et. al.], Gdynia 1959, s. 16–23.

Kaczmarek G., *Rozwój społeczno-gospodarczy Bydgoszczy (1945–1980)*, [w:] *Bydgoszcz wczoraj i dziś 1945–1980*, pod red. S. Michalskiego, Warszawa–Poznań 1988, s. 58–90.

Kaczmarek G., *Gospodarka komunalna, infrastruktura techniczna i socjalno-bytowa miasta*, [w:] *Bydgoszcz wczoraj i dziś 1945–1980*, pod red. S. Michalskiego, Warszawa–Poznań 1988, s. 91–146.

Kołączyńska-Grad A., *Bydgoszcz w planach ogólnych zagospodarowania przestrzennego*, „Kronika Bydgoska”, t. 7, 1976–1979, s. 28–44.

Kamosiński S., *Katastrofy (wypadki) w przedsiębiorstwach w Bydgoszczy w okresie PRL*, „Kronika Bydgoska”, t. 30, 2008, s. 319–331.

Karbownik W., *Perspektywy rozwoju Bydgoszczy*, „Kronika Bydgoska”, t. 1, 1962–1963, s. 72–78.

Kotowski W., *Terytorium i ludność*, [w:] *Bydgoszcz wczoraj i dziś 1945–1980*, pod red. S. Michalskiego, Warszawa–Poznań 1988, s. 26–33.

Kwaśniewska K., *Ludność miasta Bydgoszczy. Charakterystyka wybranych cech za lata 1978–1988*, „Kronika Bydgoska”, t. 12, 1990, s. 152–156.

- Licznarski A., *Rozwój terytorialny Bydgoszczy*, „Kronika Bydgoska”, t. 2, 1964–1965, s. 7–16.
- Licznarski A., *Urbanistyka*, [w:] *Bydgoszcz. Historia-Kultura-Życie gospodarcze*, praca zbior. Cz. Baszyński [et. al.], Gdynia 1959, s. 25–38.
- Rogalski B., *Zagrożenia środowiska naturalnego Bydgoszczy*, „Kronika Bydgoska”, t. 9, 1982–1985, s. 9–25.

Prasa

Express Bydgoski (2011).

Internet

- http://www.stat.gov.pl/gus/5840_11752_PLK_HTML.htm
- http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/bydgosz/ASSETS_11p_04.jpg
- http://www.bydgoszcz.pl/gospodarka/serwis_gospodarczy/Informacja_spoeczno-gospodarcza.aspx#1
- <http://www.mmbydgoszcz.pl/301708/2010/3/23/zmiana-granic-bydgoszczy-nadal-brak-porozumienia?category=news>
- <http://wiadomosci.gazeta.pl/kraj/1,34309,3101816.html>